

Γ ΑΪ ΔΒΙ È ÅÖÅÈÒÈΑΪ Ι ΑΪ ΟΪ ΔΙ ΟΑΑΪ Ι Β ÇΑΕΪ ΒΟΪ ÑÒ²
 Γ À ÑÅÈ² ÒÀ ΔΪ ÇÅÈÒÈÓ Ñ²ÈÛÑÛÈÈÕ ÒÅΔÈÒΪ Δ²É

Розглянуто напрями створення ефективної зайнятості на селі, роль та створення кластерних технологій розвитку сільських територій; визначено чинники та внесено пропозиції щодо розв'язання спеціальних проблем зайнятості сільських територій.

The article considers the lines of creating effective employment in villages, the role and creating of cluster technologies of their development. The factors of development are defined and recommendations on the development of social problems of employment in villages are brought about.

Зниження зайнятості та поширення безробіття на селі, занепад сільських територій, зuboжіння селян зумовлені причинами довгострокового характеру. Основні з них є: хибна політика держави, антиселянська теорія і побудова на цій базі економічних правил і стосунків щодо розподілу та використання матеріальних та фінансових ресурсів; відсутність економічного інтересу жити і працювати в сільській місцевості; мотивації до праці, безробіття, трудова міграція, бідність і руйнування соціальної інфраструктури.

Зниження зайнятості на селі зумовлена згортанням робочих місць у тваринництві та впровадження сучасних працезберігаючих технологій у рослинництві, відсутністю у сільського населення мотиваційних стимулів підприємницької діяльності, а також скороченням робочих місць у функціонуючій мережі об'єктів соціальної інфраструктури. Проблема зайнятості та можливості працевлаштування була і залишається однією із невідкладних та потребує подальшого вивчення.

Питанням ефективного формування зайнятості на селі та розвитку сільських територій, удосконалення економічних відносин, структурної перебудови аграрного сектора досліджувалися в наукових працях таких відомих вчених, як Д. П. Богині, О. Г. Булавка, Ю. М. Краснова, Д. Ф. Крисанова, Г. І. Купалової, І. А. Микитенка, І. В. Прокопи, П. Т. Саблука, В. В. Юрчишина, К. І. Якуби та ін.

Метою даної статті є вивчення напрямів ефективного формування зайнятості на селі, забезпечення сталого розвитку сільських територій, підвищення рівня життя сільського населення.

Ця мета розроблена на основі завдань Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 р. [1, с. 38]. Для досягнення поставленої мети необхідно "диверсифікувати виробництво і підвищення рівня зайнятості сільського населення та зменшення трудової міграції".

Сільське господарство відзначається: високим ступенем ризику, пов'язаним з природно-кліматичними умовами; малою швидкістю обігу коштів і тому потребує державної підтримки; є конкурентною сферою, а обслуговуючі галузі монополізованими сферами; відсутня еластичність зв'язку між попитом на сільськогосподарську продукцію і цінами; низька мобільність сільських підприємців, бо головний засіб – земля не може переноситися на іншу територію.

У розвинутих країнах світу сільськогосподарська галузь підтримується державою, оскільки вона не може ризикувати продовольчою безпекою населення.

В сучасних умовах територіальне відродження українського села має ґрунтуватись на необхідності кардинальних змін у соціальному облаштуванні сільських поселень.

Враховуючи, що розв'язання соціальних проблем сільських територій обумовлено наявністю та функціонуванням виробничо-соціальної інфраструктури, а також організацією взаємодії цих факторів, ми запропонували розробити кластер (модель) діяльності сільських територіальних громад Вінницької області.

Цей кластер мусить показати можливий взаємозв'язок між об'єктами соціально-економічної інфраструктури з функціональними діями адміністрації та органами місцевого самоврядування. Тому доцільно розробляти кластери подібного роду на районному або корпоративному рівні.

Високий рівень сільського безробіття і неможливість розв'язати цю проблему в рамках розвитку лише сільського господарства, а з іншого боку функціональна необхідність та економічна доцільність розміщення несільськогосподарських виробничих й обслуговуючих структур та інфраструктурних об'єктів у сільській місцевості в нинішніх умовах підсилюються низкою нових аргументів економічного,

соціального й еколого-територіального характеру. Одні з них – це реакція суспільства на нові проблеми, що постали перед ним на нинішньому етапі розвитку, другі – гостра потреба в гальмуванні руйнівних процесів у сільській місцевості з тим, щоб вони не набули незворотного характеру. Очевидною стає необхідність зміцнення функціональної ролі сільської місцевості у бік поза аграрних функцій підвищення привабливості сільської місцевості для проживання населення та загалом споживчої вартості сільського середовища [3, с. 389].

Найважливіші з цих аргументів такі:

– об'єктивна потреба в доповненні й розширенні функцій сільської місцевості за рахунок несільськогосподарських видів діяльності за нинішніх умов може бути реалізована за умов активної участі держави у стимулюванні суб'єктів господарювання й громадян щодо розвитку підприємництва на селі;

– у зв'язку зі зростанням вартості землі в містах та орендної плати за її використання набуває поширення практика організації нових промислових підприємств у сільській місцевості, особливо в приміських районах. Ця проблема особливо стала актуальною у зв'язку із проведеною приватизацією згідно з якою багато закладів виробничої і соціальної сфери були перепрофільовані і закриті для використання землі, що вивільнялась в інших цілях. Особливо постраждали підприємства переробної галузі АПК;

– внаслідок значно нижчої оплати праці в сільському господарстві порівняно з промисловістю сільська місцевість виявляється економічно привабливою з погляду нижчої вартості сільської робочої сили;

– загострення проблеми збереження та забезпечення розвитку сільської поселенської мережі, як об'єктивної передумови господарського використання природних і сировинних ресурсів, недопущення обезлюднення сіл і соціального контролю сільської території. Практика свідчить, що реалізація заходів щодо збереження поселенської мережі менш капіталоемна, ніж щодо відродження обезлюднених поселень;

– через різке скорочення (в 3–50 разів) кількості підприємств і об'єктів соціально-побутового та житлово-комунального обслуговування, будівельної індустрії й будівельних організацій залишився незадоволеним попит на селі на їхні послуги.

У соціально-економічному відношенні регіони не можна розглядати як механічне поєднання сукупності господарських одиниць та об'єктів різних галузей. По мірі поглиблення спеціалізації виробництва відбувається ускладнення внутрішніх та зовнішніх зв'язків, посилюється кооперація, зростає ступінь впливу діяльності окремих суб'єктів на результати господарювання. Обумовлені процеси поступово перетворюють господарство регіону в складний багатогалузевий комплекс, окремі складові якого безперервно взаємодіють між собою, впливаючи на динаміку розвитку території загалом.

Це вимагає створення кластерів на основі вертикальних і горизонтальних зв'язків об'єднань та підприємств, а за умов приватної власності на землю і майно фермерів і господарств населення.

Перевага кластерної структури розвитку полягає у наступному:

– вона залучає до участі в кластері великі та малі компанії, підприємства, а також постачальників та підтримуючі економічні установи;

– вона просувається ринком, зосереджуючись на зведенні разом таких протилежних сторін економіки, як попит та пропозиція задля більш ефективної роботи;

– кластер об'єднує своїх членів методом спільного вирішення регіональних проблем учасниками, які керуються власними інтересами;

– кластер допомагає зацікавленим сторонам створити стратегічний прогноз майбутнього стану економіки їхнього регіону, який був би погоджений з різними спонсорами та створював мотивацію і почуття обов'язку;

– кластер створює цінності, які поглиблюють і поширюють базу збільшення регіонального прибутку.

Розвиток кластерів, що активно використовують принципи ринку та централізації у своїй діяльності, складає один із найістотніших кроків на шляху до розвинутої економіки. Концепція кластера представляє новий спосіб бачення національної економіки та економіки регіону. Кластери сприяють всебічному розвитку виробничого співробітництва, здійснюваного за допомогою спеціалізації і кооперування виробництва. Їх діяльність сприяє прискореному вирішенню ряду проблем, пов'язаних з інтенсифікацією народного господарства. У рамках кластерів створюються виробничі потужності, оснащені передовою технікою.

Кластери впливають на розвиток регіону трьома способами: по-перше, за допомогою підвищення продуктивності фірм і галузей, що в нього входять; по-друге, шляхом підвищення здатності до інновацій і, таким чином, до підвищення продуктивності; і, по-третє, за допомогою стимулювання нового бізнесу, що підтримує інновації і розширить межі кластера. Водночас практика показує, що конкурентні

переваги кластерів не будуть однаково вагомими у всіх областях і визначаються рівнем економічної зацікавленості підприємств-членів кластера в ефективному функціонуванні об'єднання та ступенем співпраці з урядом та науковими організаціями.

При утворенні кластера потрібно розрізнати вертикальну й горизонтальну інтеграцію. Вертикальна інтеграція виникає шляхом комбінації технологічно взаємопов'язаних виробництв, систем розподілу збуту й інших економічних процесів у межах діяльності об'єднання. Перевага вертикальної інтеграції полягає в досягненні економії чи зменшенні витрат у процесі спільного виробництва, збуту продукції, налагодженого функціонування системи контролю якості тощо. Стабільність постачань сировини сприятиме більш ефективному управлінню виробничим плануванням, графіками постачань, приведе до зменшення загальних витрат, пов'язаних з отриманням інформації. Фінансові витрати на моніторинг ринкової ситуації й прогнозування попиту, обсягів пропозицій й цін будуть розподілені між усіма частинами інтегрованої сукупності.

Горизонтальна інтеграція полягає в налагодженні системи ефективного управління на кожній із стадій виробничого процесу. Основною програмною задачею кластера повинно бути об'єднання зусиль розрізнених підприємств у могутню продуктивну силу, спрямовану на подолання економічної кризи й реалізацію відновлення національного виробництва, здатної ефективно використовувати місцевий економічний потенціал, наявні виробничі потужності, природні, трудові, наукові й інтелектуальні ресурси. Разом із тим кластери також стимулюють конкуренцію і прискорюють інновації на підприємстві, отже, можуть утримувати визначену частину ринку завдяки диференціації продукції, оскільки фірми усередині кластера, конкуруючи між собою, легше можуть визначити, яку саме продукцію чи послугу необхідно запропонувати споживачу. Обумовлене створює стимули до впровадження сучасних досягнень науки й техніки з метою виробництва нових товарів і послуг, розрахованих на широке коло споживачів.

Як бачимо з рисунка, при створенні кластеру необхідно виходити з завдань і необхідних умов функціонування кластеру.

В нашому кластері – це подолання бідності на селі та відновлення зайнятості мешканців села і відновлення соціально-економічної інфраструктури. Завдання досить не легке, бо відомо, що будувати та створювати нове простіше і легше, ніж відновлювати колишнє. Але ж на заваді стоїть досить не легка проблема – відсутність фінансів. Без фінансів стають не реальні будь-які проєкти, в тому числі і кластери. Хоча у кластерних об'єднаннях ширші можливості для більш ефективного використання виробничих ресурсів.

Кластер в основному є бізнес-планом, за допомогою якого можна розв'язати соціальні проблеми сільських територій в регіоні (районі).

Отже, подолання соціального дисбалансу є важливим чинником розв'язання соціальних проблем сільського населення. Основними напрямками ефективного формування зайнятості має бути:

- збереження і поліпшення здоров'я населення, у тому числі сільського, як одного з найважливіших пріоритетів нації. Реалізація такої мети вимагає належного фінансового забезпечення на загальнонаціональному рівні та пріоритетного фінансового забезпечення спеціальних програм щодо оздоровлення населення з урахуванням територіально-просторової доступності селян до медичних закладів;

- поліпшення системи охорони материнства і дитинства, як важливого адресного заходу, спрямованого на підвищення народжуваності та збереження підростаючого покоління як у міських, так і сільських поселеннях;

- удосконалення організаційно-правових засад з метою стабілізації, піднесення й пріоритетного розвитку сільськогосподарського виробництва як основної сфери докладання праці сільського населення;

- розроблення, механізму підвищення привабливості трудової діяльності в сільській місцевості, особливо для молоді, шляхом підвищення рівня механізації сільськогосподарського виробництва, докорінного поліпшення умов трудової діяльності працівників аграрної сфери, розміщення промислових підприємств з переробки сільськогосподарської продукції, розвитку малого і середнього бізнесу;

- поліпшення соціального облаштування сільських територій щодо оптимального розміщення об'єктів виробничого, житлового і комунального призначення, газифікації, спорудження водоканалів і водогонів, реконструкції міжселищних і сільських доріг із твердим покриттям, забезпечення сільського населення об'єктами медичного, культурно-освітнього, торговельного та житлово-комунального призначення шляхом збереження наявних і спорудження нових об'єктів соціальної інфраструктури села, розширення мережі освітянських та інших культурно-побутових закладів.

Сільське господарство в контексті багатофункціонального його розвитку набуває нових, споріднених функцій, які стають особливо актуальними й важливими. Йдеться про збереження агро- та природних ландшафтів, а також історичної сільської архітектурної спадщини. Ці функції покладаються суспільством

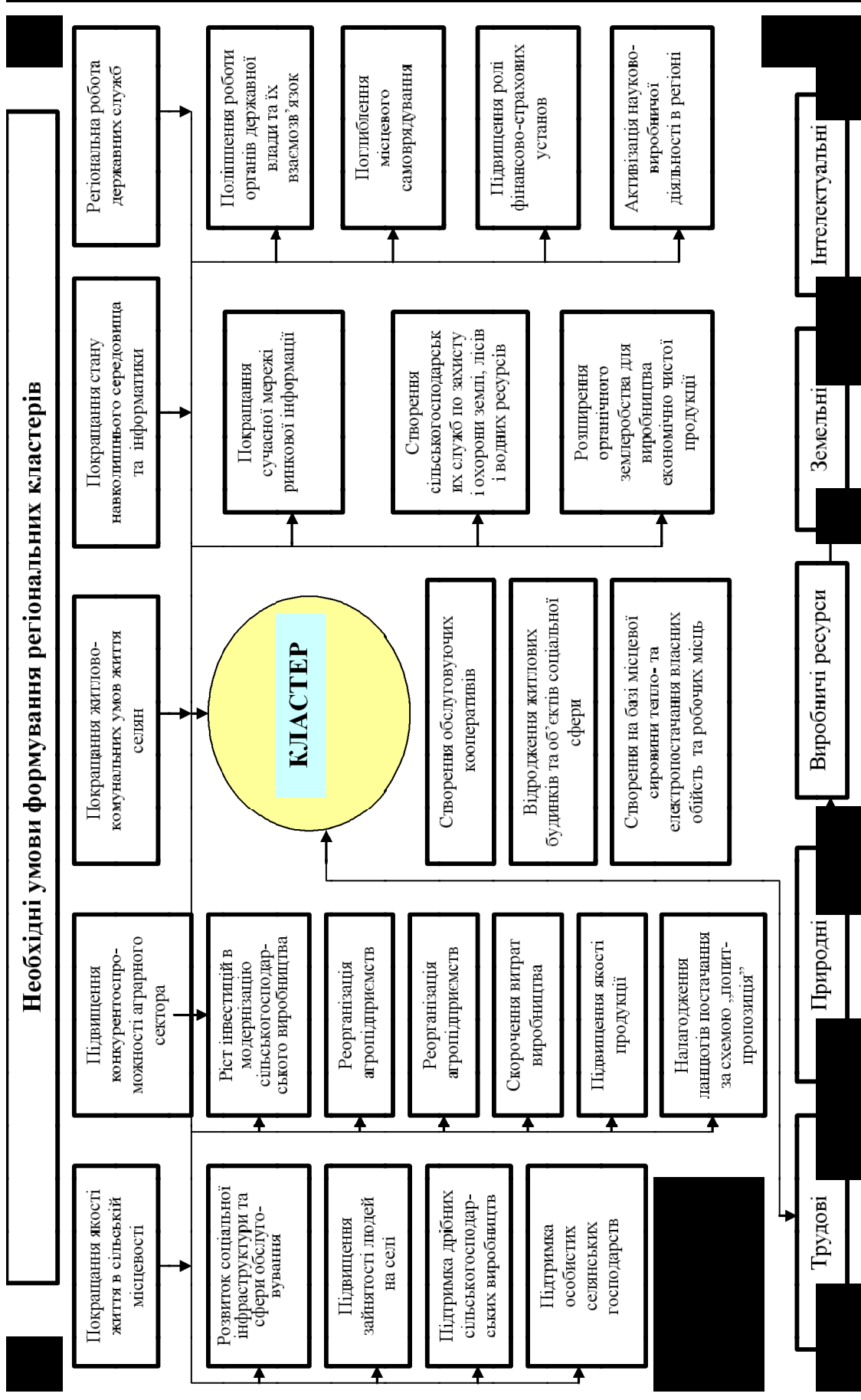

Рис. 1. Регіональний соціально-економічний кластер

на сільськогосподарських виробників, які через специфіку своєї діяльності можуть якнайкраще впоратися з ними. За належних умов побутового, соціального, екологічного облаштування сільської території можна сподіватися на розширення зайнятості селян у сфері сільського зеленого й агротуризму.

Із виведенням із сільськогосподарського обороту деградованих, малопродуктивних земель, які доцільно залісити, довівши частку лісів до середньоєвропейського рівня – 30%, тоді як у нас нині цей рівень лише 16% відкриваються нові перспективи розширення зайнятості в лісовому господарстві. Зрештою, у сільській місцевості мають набути ширшого розвитку й функціонування мисливські господарства, організації природоохоронного та рекреаційного призначення.

Таким чином, на часі – нагальна потреба формування й відновлення багатогалузевої та різнофункціональної сфери прикладання праці на селі, де поряд із розвинутим сільським господарством належне місце займатимуть інші види економічної діяльності. У її формуванні активну участь має відігравати держава, тобто суспільство. За допомогою важелів державної підтримки (пільгове оподаткування, кредитування, цільова фінансова допомога тощо) в сільській місцевості доцільно поступово відновлювати традиційно розміщені тут промислові види діяльності: видобуток корисних копалин і виробництво будівельних матеріалів та інших товарів із мінеральної сировини, перероблення сільськогосподарської продукції та ін. Необхідно також розширювати діяльність інфраструктурних галузей (дорожнє господарство, транспорт, зв'язок, електро-, водо-теплостачання) і підприємств соціального обслуговування населення. Виділені з аграрних підприємств різні види несільсько-господарської діяльності мають бути організовані як самостійний бізнес [4, с. 450].

Потенційні можливості розширення зайнятості сільських жителів є й у сфері сервісу. Територіально-географічна специфіка сільського розселення зумовлює більші порівняно з містом затрати часу і праці на соціальне обслуговування однієї людини, зокрема в сфері медицини, освіти, соціальної допомоги, транспорту тощо.

Питання зайнятості сільського населення, подолання труднощів, які виникатимуть перед трудовими ресурсами села щодо кадрового складу, їхнього професійного зростання у швидкозмінних умовах сучасності, й надалі стоятиме надзвичайно гостро, а його вирішення потребуватиме застосування дієвих правових і фінансово-економічних державних важелів регулювання.

В аграрному виробництві, як уже зазначалось, можливості працевлаштування досить обмежені. Аграрна зайнятість потребує поєднання з вторинною, додатковою зайнятістю з метою підвищення доходів зайнятих в аграрному секторі. Слід враховувати, що техніко-технологічний прогрес у сільському господарстві, необхідність забезпечення конкурентоспроможності його продукції на світових ринках й надалі зумовлюватимуть зниження зайнятості у сільськогосподарському виробництві, наближаючи продуктивність праці в ньому до рівня розвинутих країн. Ця стратегія чітко реалізується за роки ринкового реформування у сільськогосподарських підприємствах. Можливості подальшого механічного переміщення трудових ресурсів в особисті селянські господарства обмежені, невиправдані з погляду на необхідність формування ефективної зайнятості.

Перспективи зайнятості в особистому селянському господарстві й загалом в аграрному секторі пов'язані з розвитком кооперації, створенням у кооперативних формуваннях робочих місць у сфері агросервісу, переробки сільськогосподарської продукції та її реалізації, агротуризму тощо. Тобто, з розвитком тих видів діяльності, які є продовженням продовольчого ланцюга, чи безпосередньо пов'язані з аграрною діяльністю.

Пропозиції щодо розв'язання соціальних проблем зайнятості сільських територій:

- розробка економічного механізму регулювання процесів трудової міграції в занепадаючих сільських районах, залучення робочої сили у підсобні виробництва і промисли, а також у галузі невиробничої сфери;

- відродження гарантованої грошової оплати праці в сільському господарстві, визначення мінімальних почасових гарантованих ставок та поетапного їх впровадження для різних категорій працюючих, зайнятих в різних формах господарювання, недопущення заборгованості по виплаті заробітної плати;

- призупинення скорочення та закриття на селі об'єктів соціальної сфери, зокрема установ охорони здоров'я, освіти, культури, побуту, дитячих дошкільних закладів тощо, забезпечення гарантованого мінімуму соціального обслуговування сільського населення, насамперед, в галузях охорони здоров'я, екологічної безпеки, освіти, культури; фінансування передбачених законодавством заходів підтримки сільських забудовників;

- удосконалення механізму формування і використання місцевих бюджетів, створення на регіональному рівні фондів соціального розвитку за рахунок коштів місцевих бюджетів, цільових відрахувань підприємств, організацій, установ, приватних осіб;

– виділення бюджетних асигнувань на фінансування державних капітальних вкладень у соціальну інфраструктуру села та відшкодування витрат господарств на утримання і будівництво її об'єктів відповідно до Закону України "Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві";

– забезпечення збереження виробничого профілю в процесі приватизації об'єктів торгівлі, громадського харчування та побуту, поліпшення діяльності заготівельно-збутових кооперативів на селі;

– всебічна підтримка з боку державних і місцевих органів влади та самоврядування нових суб'єктів господарювання, зокрема малих та середніх комерційних підприємств, що надають сільському населенню різноманітні послуги [2, с. 269].

В перспективі головне соціально-економічне завдання полягатиме в створенні комплексу умов для "безболісного" переливу робочої сили з однієї сфери діяльності, галузі виробництва в іншу, насамперед з аграрної в не аграрну сфери, із суспільного у приватний сектор, від однієї структури зайнятості до іншої.

Необхідно вже зараз створювати соціально-економічні й правові умови для сприяння зайнятості молоді на селі, збільшення престижних, механізованих робочих місць у галузях сільського господарства і соціальної інфраструктури відповідно до потреб села, організації оплачуваних громадських робіт, захисту від безробіття, державної підтримки міжгалузевої міграції робочої сили. Враховуючи сезонний характер сільськогосподарської праці, необхідно забезпечити умови для рівномірної зайнятості молоді протягом року. З цієї метою слід стимулювати розміщення у сільській місцевості малих підприємств по переробці і зберіганню аграрної продукції, виробництву будівельних матеріалів, розвитку служб виробничого та соціального обслуговування.

Практика приватизації та оренди паїв населення показує, що вона відбувається з порушенням земельного законодавства: не зберігається структура посівних площ, а отже порушуються сівозміни замість раціональної структури посівних площ в кооперативних об'єднаннях площі засівають лише прибутковими та малопрацеемкими культурами – зерновими, соняшником та ріпаком і соєю. Ніхто не дбає про відновлення родючості ґрунтів.

Проведені дослідження показали, що по мірі поглиблення спеціалізації виробництва відбувається ускладнення внутрішніх та зовнішніх зв'язків, посилюється кооперація, зростає ступінь впливу діяльності окремих суб'єктів на результати господарювання. Це вимагає створення кластерів на основі вертикальних і горизонтальних зв'язків об'єднань та підприємств, а за умов приватної власності на землю та майно, фермерів і господарств населення. Кластер в основному є бізнес-планом, за допомогою якого можна розв'язати соціальні проблеми сільських територій.

Ефективна зайнятість на селі можлива за умов налагодження і функціонування усіх видів виробництва на селі; скорочення робочої міграції населення; створення та розвитку виробничих та обслуговуючих кооперативів; підвищення рівня соціальної захищеності працівників; підвищення заробітної плати та ін.

В аграрному секторі відбувається подальше вдосконалення і розвиток організаційно-економічних структур: поряд із формуванням і функціонуванням малих та середніх підприємств поширюється тенденція до підвищення концентрації земель і капіталу, створення на цій основі потужних корпорацій, а це прямиий шлях до розвитку сільських територій та підвищення зайнятості сільського населення.

Література

1. Державна цільова програма сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року. – К., 2010. – 38 с.
2. Закон України "Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві" // Закон України: в 2 т.; [упоряд. Н. Глух, Л. Нижегородової]. – К.: Укр. прав. фундація, 1996. – Т. 1. – С. 269–282.
3. Михайлова Л. І. Регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій / Л. І. Михайлова // Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій: матеріали Сьомих річних зборів Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників (Київ, 9-10 листоп. 2005 р.) / Редкол.: П. Т. Саблук [та ін.]. – К.: ННЦ "ІАЕ", 2005. – С. 389–394.
4. Саблук П. Т. Від постановки до вирішення. Вибрані статті з питань аграрної економіки / П. Т. Саблук. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 450 с.
5. Статистичний щорічник України за 2008 рік // Держкомстат України. – К.: Консультант, 2009. – С. 312–313.
6. Якуба К. І. Життєвий і трудовий потенціал сільського населення України: теорія, методологія, практика / К. І. Якуба. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 358 с.